

Jalanjäljen jäljillä

Eliisa PITKÄSALO

1. Aluksi

Tunnettu sanonta *yksi kuva kertoo enemmän kuin tuhat sanaa* kuvaa mainiosti kuvan ja tekstin – kirjoitetun tai puhutun – välisen suhteen syvyyttä. Sanontaa voi laajentaa kuvaamaan tekstin ja tekstin kuvallisuuden suhdetta. Kirjoitettu teksti sisältää aina runsaasti kielikuvia riippumatta siitä, mihin tekstilajiin se kuuluu, ja tällaisten tekstuaalisten kuvien taakse kätkeytyy kokonaisia käsiteverkostoja. Tämä johtuu kielen ominaislaadusta, jota George Lakoff ja Mark Johnson tarkastelevat 1980-luvulla ilmestyneessä teoksessaan *Metaphors we live by*. Teoksessaan Lakoff ja Johnson lähestyvät kieltä kognitiivisen metaforateorian kautta. Teorian mukaan ajattelumme on suurelta osin metaforista ja tämä heijastuu myös kielenkäyttöömme (Lakoff – Johnson 1980). Tämän jälkeen monet eri metaforatutkijat ovat muokanneet ja laajentaneet käsitystä metaforan olemuksesta.

Artikkelini kannalta keskeisin lienee käsitys siitä, että metaforisen ilmauksen taustalla on abstraktio, eräänlainen ydinmetafora, jonka ympärille kerääntyy varsinaisia metaforia. Tämä on abstraktio on *käsitmetafora*, jota ei sellaisenaan esiinny välttämättä ollenkaan jokapäiväisessä kielenkäytössä. Esimerkkeinä käytetään usein sellaisia käsitmetaforia kuin IHMISRUUMIS ON SÄILIÖ (*tuli mitta täyteen*) tai TEORIA ON RAKENNUS (*teorialla on vankka pohja*) (Kövecses 2005: 39–43, 72–75).¹ Käsitmetafora rakentuu kohde- ja lähdealueesta, joista kohdealue on yleensä abstraktimpi käsitealue, josta puhutaan konkreettisemmän lähdealueen ilmauksin (Onikki-Rantajääskö 2008: 53). Esimerkiksi tässä artikkelissa tarkasteleman käsitmetaforan ELÄMÄ ON MATKA kohdealue on elämä, josta puhutaan sellaisilla ilmauksilla, jotka kuvaavat lähdealuetta, matkaa (*löytää uusi suunta elämässä*).

¹ Käytän tässä artikkelissa samaa tapaa kuin metaforatutkimuksessa yleensä: merkitsen käsitmetaforat versaaleilla ja käsitmetaforan ympärille kerääntyvät varsinaiset metaforat kursiivilla.

Artikkelini kannalta keskeinen on myös Joseph E. Gradyn väitöskirjassaan (1997) ja artikkeleissaan (esim. Grady – Taub – Morgan 1996; Grady 2007) esittelemä ajatus metaforien luokittelusta primaareihin ja kompleksisiin. Primaarit metaforat perustuvat arkipäiväisiin, usein kehollisiin kokemuksiin ja vaikuttaisivat siitä syystä olevan universaaleja, kun taas kompleksiset metaforat ovat monimutkaisempia kulttuurisidonnaisia metaforayhdistelmiä. Esimerkiksi käsittemetaforaa YMMÄRTÄMINEN ON NÄKEMISTÄ voidaan pitää kehollisuudessaan universaalina, eli se on primaari käsittemetafora (*esimerkki toi asiaan lisävaloa*). Kompleksisessa käsittemetaforassa MÄÄRÄTIE TOINEN ELÄMÄ ON MATKA puolestaan yhdistyy useita primareja käsittemetaphoria, kuten esimerkiksi PYRKIMYKSET OVAT MÄÄRÄNPÄITÄ tai TOIMINTA ON LIIKETTÄ (*saavuttaa virstanpylväs*).

Kielen ominaislaadusta johtuen metaforia löytyy sekä elävinä että kuolleina eli kiteytyneessä muodossa kaikenlaisista teksteistä – myös erilaisista asiateksteistä, erityisen runsaasti esimerkiksi poliittisista puheista – huolimatta siitä, että kielikuvien käyttöä pidetään erityisesti kaunokirjallisuuden käytölle tyypillisenä. Kuolleet metaforat ovat Lakoffin ja Johnsonin (1999: 124) mukaan kieleen kauan sitten tulleita metaforia, joiden alkuperäistä merkitystä ei enää yleensä edes tunneta. Lakoff ja Johnson käyttävät esimerkkinä ranskan kielestä tullutta termiä *pedigree*, jonka alkuperäistä merkitystä (ransk. *ped de gris* 'metsäkanan jalka') ei enää englannin kielessä tunneta. Alun perin sukuun on katsottu muistuttavan linnunjalkaa, joten se on saanut nimekseen *pedigree*, mutta nimityksen alkuperä on sen käyttäjiltä sittemmin unohtunut. Suomalaisesta kielikontekstista löytyy runsaasti esimerkkejä kuolleista metaforista, esimerkiksi *lampunjalka* tai *pohtia* (pohdin = astia, jonka avulla jyvistä erotetaan roskat ja akanat). Eläviä ovat sellaiset metaforat, joiden lähdealue (kuva) tunnistetaan edelleen, kun taas kuolleiden metaforien lähdealue (esimerkiksi edellä mainitun *pedigree*-esimerkin linnunjalka ja suomalaisen esimerkin *pohdin*) tunnistetaan ainoastaan niiden etymologian avulla, ja jäljelle on jäänyt ainoastaan metaforan alkuperäinen kohdealue (se, jota kuvataan, eli esimerkiksi sukupuoli tai verbi *pohtia*). (Lakoff – Johnson 1980, passim.; Lakoff – Johnson 1999, passim.)

Kääntäjä joutuu käännösprosessin aikana pohtimaan lähtökielen syväkentteiden merkityksiä. Esimerkiksi metaforien merkitys korostuu, kun kääntäjä pyrkii siirtämään kielen kuvallisuuden mahdollisimman tarkasti lähtökielestä tulokieleen. Se, että kääntäjä onnistuu siirtämään metaforan tulokielelle, on lähtötekstin tyylin säilymisen kannalta erityisen tärkeää, mutta se on tärkeää myös yksinkertaisesti siksi, että kieli on kognitiivisen metaforateorian mukaan perusolemukseltaan metaforinen. Kieleen tulee jatkuvasti uusia me-

taforisia ilmauksia, mutta myös itse kielen rakenne on luonteeltaan metaforinen, kuten Onikki-Rantajääskö mainitsee. Ilmauksessa *Suomi nousi lamasta* käytetään rakennetta, joka pitää sisällään kuvan siitä, miten Suomi nousee kuopasta (Onikki-Rantajääskö 2008: 51–52). Kääntäjä joutuu valitsemaan metaforisista ilmauksista sopivimman, ja jos tulokielessä ei ole samanlaista ylös pääsemistä kuvaavaa metaforista ilmausta, teksti menettää osan merkityksistään. Tässä tapauksessa tosin juuri vertikaalinen suunta alhaalta ylöspäin tai päinvastoin on hyvin yleinen ja produktiivinen metaforisten ilmausten lähde (Kela 2007: 76), joten on hyvin todennäköistä, että kääntäjä pystyy valitsemaan sellaisen ilmauksen, jossa sama suuntaisuus esiintyy.

Artikkelissani pohdin metaforan kääntämistä kahdesta näkökulmasta. Ensimmäkin tarkastelen sitä, miten metaforan taustalta löytyvä abstraktio, käsite-metafora vaikuttaa käännösprosessiin, ja sitä, missä määrin voidaan puhua käsite-metaforan universaalista luonteesta. Tarkastelen ympäristöhallinnon ja ympäristönsuojelun sanastossa käytettyjen termien jälkiosaa *jalanjälki* (*hiili-jalanjälki*, *ekologinen jalanjälki*, *vesijalanjälki*) suhteutettuna käsite-metaforaan ELÄMÄ ON MATKA. Toiseksi käytän apuna Maria Kelan lanseeraamaa antropomorfista mallia, jonka mukaan metaforan perusteena kehollisuus – tässä tapauksessa kehollisuutta edustaa jalka – helpottaa uuden tai tulokulttuurissa tuntemattoman metaforan ymmärtämistä.

Tutkimukseni aineistona on EU:n kaksi päätöslauselmaa ja yksi tiedonanto (E1, E2, E3), jotka löytyvät sivustolta *EUR-Lex*. Sivusto sopii tämän tutkimuksen aiheeseen erityisen hyvin, koska tekstit ovat kaikilla EU:n virallisilla kielillä lukuun ottamatta kroatian ja iirin kieltä. Lisäksi jätin omasta aineistostani pois kreikankieliset tekstit, koska en osaa lukea kreikkaa enkä siten osannut hakea teksteistä tarkastelemiani termejä.

2. Kielen metaforisuus ja metaforan kehollisuus

Kaikissa kielissä on ilmaisuja, jotka perustuvat kuvallisuuteen, vaikka usein ilmaisujen kuvallinen merkitys onkin tarkistettavissa enää vain tutkimalla niiden etymologiaa. Voidaankin sanoa, että kieli on luonteeltaan metaforinen. Käsitykseni mukaan kielen metaforinen luonne on pääsyy – tai ainakin merkittävä syy – siihen, että kielten sanasto muuttuu ja uudistuu jatkuvasti. Tätä ilmiötä selittää myös se, että sanasto on luonteeltaan polyseemista eli monimerkityksistä. Tiina Onikki-Rantajääskö (2008) tarkastelee suomen kielen metaforisia kerroksia ja kuvailee useiden esimerkkien avulla, miten kielen kehitys on yhteydessä kulttuurin muutoksiin. Uudet metaforat ja metaforiset ilmaukset vaikuttavat kieleen sekä sanaston että rakenteen tasolla. Sanaston kehitystä tarkastellessaan Onikki-Rantajääskö mainitsee muutaman

tietotekniikassa käytetyn metaforan: tällaisia ovat esimerkiksi *verkko*, *huoneet* ja *polku* (mts. 51).

Tietotekniikan sanastoon pesiytyneen metaforan *polku* taustalla on jo kulunut, mutta edelleen tutkimuksellisesti käyttökelpoinen käsittemetaphora ELÄMÄ ON MATKA, joka on juurtunut ja punoutunut jokapäiväiseen kielenkäyttöömme ja kerää ympärilleen yhä uusia metaforia. Kun puhumme *harharetkistä*, joille ihminen elämänsä aikana saattaa eksyä, *esteistä*, jotka hänen täytyy ylittää, *päämääristä* elämässä tai siitä, miten jollakulla on elämässään *käännepaikka* ja joku on löytänyt elämälleen uuden *suunnan*, jolla taas on *suunnannäyttäjää*, ilmauksen taustalla on aina ELÄMÄ ON MATKA -käsittemetaphora. Toisenlaisia matkaan liittyviä metaforia ovat vaikkapa *purjehtiminen* elämän merellä ja avioliiton *satama*. Tällaisia metaforisia ilmauksia löytyy erilaisesta kielenkäytöstä määrättömästi. Tietotekniikan *polku* on myös eräänlainen tie, jota pitkin pääsemme jatkamaan virtuaalista elämänkulkuaamme.

ELÄMÄ ON MATKA -käsittemetaphoraan voidaan yhdistää myös globaaliin ilmastomuutokseen liittyvä metaforinen ilmaus *hiilijalanjälki* tai *ekologinen jalanjälki* ja ympäristönsuojelun sanastoon kuuluva *vesijalanjälki*. Matkaa voi siis tehdä myös esimerkiksi valtio, tuote tai palvelu, mutta taustalla on ajatus siitä, että myös tuotteilla on elinkaari (elämä) ja että elinkaarensa aikana tuotteet jättävät jälkeensä jäljen, esimerkiksi synnyttävät ilmastokuormaa.

Matkatessamme halki elämän jätämme erilaisia jälkiä, myös jalanjälkiä. Metaphora *jalanjälki* voidaan ymmärtää paitsi ELÄMÄ ON MATKA -käsittemetaphoran kautta myös siksi, että kuva (image) on kehollinen. Maria Kela (2007) tarkastelee väitöskirjassaan metaforia raamatunkäännöksissä ja tulee siihen johtopäätökseen, että mitä kehollisempi kuva on, sitä helpompi se on ymmärtää, vaikka tulokielessä ei olisikaan vastaavaa kuvaa. Tämän ilmiön Kela nimeää antropomorfiseksi malliksi. Mallin mukaan kuva on sitä universaalimpi, mitä lähemmin se on yhteydessä ihmiskehoon, ja päinvastoin: mitä kauempana kuva on kehosta, sitä enemmän kulttuurispesifistä informaatiota tarvitaan, että kuvasta tulisi ymmärrettävä tulokielisessä kontekstissa (Kela 2007: 141).

Näin luettuna *jalanjälki*-metaphoran pitäisi olla suhteellisen helposti myös siirrettävissä kieleen kuin kieleen. Kuitenkin termien *hiilijalanjälki*, *ekologinen jalanjälki* ja *vesijalanjälki* merkitystä on vaikea ymmärtää ilman tarkempaa tutkimista. Minkälainen on esimerkiksi hiilijalanjälki? Onko se jalan jättämä musta jälki jossain? Ainoastaan asiaa tutkimalla pystymme ymmärtämään sekä sen, mihin käsitteeseen termillä viitataan, että sen, millaiseen metaphoraan termi perustuu.

3. Metaforan kääntämisestä

Oletetaan, että kääntäjä saa tehtäväkseen kääntää ympäristöasioita koskevan tekstin vaikkapa englannista jollekin sellaiselle kielelle, josta termit *ecological footprint* ('ekologinen jalanjälki'), *carbon footprint* ('hiilijalanjälki') ja *water footprint* ('vesijalanjälki') vielä puuttuvat. Mitä kääntäjä voi tässä tilanteessa tehdä? Susan Bassnetin (1995) mukaan kääntäjän tehtävä on solmia kompromisseja sisällön ja muodon välillä. Käännös on aina kääntäjän tulkin- ta lähtökielisestä tekstistä: kääntäjä on samanaikaisesti myös lukija, mutta kääntäessään hänen on uppouduttava syvemmälle lähtötekstin maailmaan kuin tavallinen lukija ja sitten uudelleenkoodattava lähtökielinen teksti tulokieliseksi (Bassnett 1995: 100). Tässä uudelleenkoodauksessa kääntäjän on ikään kuin katsottava termin taakse, löydettävä termin taustalla oleva metaforinen kuva.

Löydettyään termin sisältämän metaforisen kuvan kääntäjän tehtävä helpottuu huomattavasti: hän voi käyttää erilaisia käännösstrategioita metaforan siirtämiseen lähtökieleltä tulokielelle. Kääntäjä voi käyttää reproduktiota, eli hän voi siirtää metaforisen kuvan käyttäen sellaista tulokielistä metaforaa, joka sisältää saman kuvan kuin lähtökielinen metafora. Tarvittaessa metaforiseen kuvaan voidaan lisätä myös selitys. Vaihtoehtoisesti kääntäjä voi käyttää kotouttamista, eli hän voi korvata lähtökielisen metaforan tulokielisellä, vaikka sen sisältämä kuva olisikin eri kuin lähtökielisen metaforan. Joissakin tapauksissa kääntäjä voi käyttää vieraannuttamista, eli metaforinen kuva voidaan siirtää tulokieleen sellaisenaan, vaikka tulokielessä ei ole vastaavaa kuvaa. Yksi mahdollisuus on poistaa metafora kokonaan, mikäli sillä ei ole oleellista merkitystä kokonaisuuden kannalta (Newmark 1981: 87–91; Schäffner 2004: 1257).

Teknologista terminologiaa sisältäviä tekstejä käännettäessä termiä ei aina edes käännetä, vaan se voidaan jättää tekstiin sellaisenaan, yleensä englanninkielisenä. Usein metaforisen kuvan merkityssisältö on kuitenkin syytä selittää. Tämä on varteenotettava vaihtoehto, mikäli metaforisen kuvan sisältämän termin käyttö on kertaluonteista eikä uutta termiä ole tarpeen luoda. Selittämistä voidaan käyttää myös siinä tapauksessa, että tekstissä on hyvin paljon sellaista informaatiota, joka vaatii tekstin sisällön yksiselitteistä välittämistä. Esimerkiksi lakitekstit tai tekniset sisällöt on välitettävä vastaanottajalle mahdollisimman yksiselitteisesti tekstissä, jonka funktio (informaation välittyminen) on tärkeämpi kuin metaforisen kuvan siirtäminen tekstin tyylin säilyttämiseksi (Klaudy 1999: 59; ks. Newmark 1981: 87–91; Schäffner 2004: 1257).

4. Jalanjäljet tutkimusaineistossa

Tutkimukseni lähtökohtana oli tarkastella sitä, miten käsitteet hiilijalanjälki, ekologinen jalanjälki ja vesijalanjälki on ilmaistu eri kielillä. Kielitoimiston sanakirjan mukaan *hiilijalanjälki* viittaa siihen, kuinka suuri ilmastokuorma eri tuotteiden ja palveluiden elinkaaren aikana syntyy eli minkälaisia ympäristölle haitallisia seurauksia mistäkin teosta seuraa. *Ekologinen jalanjälki* kertoo siitä, kuinka suuri alue tarvitaan ihmisen kuluttaman energian ja hänen käyttämiensä ravintoaineiden ja materiaalien tuottamiseen sekä niiden tuottamisesta syntyneiden jätteiden käsittelyyn. Tärkein ero näiden kahden käsitteen välillä lienee se, että *hiilijalanjälki* ilmoitetaan massana, kun taas *ekologinen jalanjälki* ilmoitetaan pinta-alana. *Vesijalanjälki* puolestaan kertoo tuotteiden ja palveluiden tuottamiseen tarvittavien vesivarojen määrän. (Kielitoimiston sanakirja.) Valitsin jokaista termiä kohden yhden EU-tekstin (E1, E2 ja E3) ja tarkastelin niiden eri versioita 21 kielellä. Tässä tutkimuksessa vertailen sitä, millä ilmauksilla eri EU-kielissä viitataan tarkastelemini käsitteisiin. Jo tämän suppean tutkimuksen perusteella voidaan tehdä muutamia suuntaa-antavia huomioita.

Aloitin analyysin keräämällä termit *EUR-Lex*-sivustolla olevista EU-teksteistä ja ryhmittelemällä ne niiden kielenaineuksen perusteella taulukon 1 kuvaamalla tavalla. Taulukko 1 esittää, millä termeillä tarkastelemissani EU-teksteissä (E1, E2 ja E3) käsitteet hiilijalanjälki, ekologinen jalanjälki ja vesijalanjälki on ilmaistu eri kielillä. Tyhjä laatikko osoittaa, että käsite on ilmaistu jollakin muulla tavoin kuin termiä käyttäen. Olen merkinnyt kunkin jalanjäljen viereen sanan 'jalka', 'jälki' tai 'vaikutus' ilmaisemaan merkitystä, joka termissä esiintyvällä osalla 'jalanjälki' on.

Taulukko 1. Termit kielittäin

	'Hiilijalanjälki' (E1)	
bulgaria	въглеродният отпечатък	jälki
englanti	carbon footprint	jalka
espanja	huella de carbono	jälki
hollanti	CO2-voetafdruk	jalka
italia	impronta ecologica	jälki
latvia	oglekļa pēda	jalka
liettua	anglies pėdsaką	jalka
malta	impatt tal-karbonju	vaikutus
portugali	pegada de carbono	jalka

puola	ilości dwutlenku węgla emitowanego	päästö
ranska	empreinte en carbone	jälki
romania	amprenta de carbon	jälki
ruotsi	koldioxidavtryck	jälki
saksa	CO ₂ -Fußabdruck	jalka
slovakki	uhlíkovéj stopy	jalka etym.
sloveeni	ogljikov odtis	jälki
suomi	hiilijalanjälki	jalka
tanska	CO ₂ -fodaftryk	jalka
tšekki	uhlíková stopa	jalka etym.
unkari	szén-dioxid-kibocsátás	päästö
viro	süsinikuheitmed	päästö

	'Ekologinen jalanjälki' (E2)	
bulgaria	Екологичният отпечатък	jälki
englanti	ecological footprint	jalka
espanja	huella ecológica	jälki
hollanti	ecologische voetafdruk	jalka
italia	impronta ecologica	jälki
latvia	ekoloģiskā ietekme	vaikutus
liettua	ekologinis pėdsakas	jalka
malta	impatt ekoloġiku	vaikutus
portugali	pegada ecológica	jalka
puola	ślad ekologiczny	jälki
ranska	empreinte écologique	jälki
romania	amprenta ecologică	jälki
ruotsi	ekologiska fotavtryck	jalka
saksa	ökologische Fußabdruck	jalka
slovakki	ekologická stopa	jalka etym.
sloveeni	ekološke sledi	jälki
suomi	ekologinen jalanjälki	jalka
tanska	økologiske fodaftryk	jalka
tšekki	ekologická stopa	jalka etym.
unkari	ökológiai lábnyom	jalka
viro	ökoloogiline jalajalg	jalka

	'Vesijalanjälki' (E3)	
bulgaria	отпечатъкът върху водите	jälki
englanti	water footprint	jalka
espanja	huella acuática	jälki
hollanti	watervoetafdruk	jalka
italia	impronta idrica	jälki
latvia	ietekme uz ūdeni	vaikutus
liettua	poveikis vandens ištekliams	vaikutus
malta	impronta fuq l-ilma	jälki
portugali	pegada na água	jalka
puola	śladu wodnego	jälki
ranska	empreinte sur l'eau	jälki
romania	amprenta asupra apei	jälki
ruotsi	vattenfotavtryck	jalka
saksa	Wasser-Fußabdruck	jalka
slovakki	stopa na vode	jalka etym.
sloveeni	vpliva na vodo	vaikutus
suomi	vesijalanjälki	jalka
tanska	fodafttrykket på vandet	jalka
tšekki	vodní stopa	jalka etym.
unkari	vízlábnyom	jalka
viro	vee jalajälg	jalka

Taulukko 1 osoittaa, että suomen lisäksi englanniksi, hollanniksi, portugaliksi, saksaksi, ja tanskaksi kaikki kolme jalanjälkeä on ilmaistu termillä, jonka osana on 'jalka' (englanniksi *footprint*, hollanniksi *voetafdruk*, portugaliksi *pegada*, saksaksi *Fußabdruck* ja tanskaksi *fodafttryk*). Viidellä kielellä – latviaksi, liettuaaksi, unkariksi, slovakiksi ja tšekiksi – kaikille jalanjäljille ei ole annettu teksteissä vastineita, mutta niihin termeihin, jotka teksteissä esiintyvät, sisältyy sana, jonka merkitys on 'jalka' (latvian *pēda* ja *pēdsakas*, liettuan *pėdsaka*, unkarin *lábnyom*, slovakin *stopa* ja tšekin *stopa*). Slovakian ja tšekin *stopa* poikkeaa toisista siinä mielessä, että sanaa käytetään nykykielessä merkitsemään jonkinlaista jälkeä, mutta sanan etymologinen merkitys on 'jalka'.

Bulgarian, espanjan, italian, ranskan ja romanian kielellä kaikki kolme jalanjälkeä on ilmaistu siten, että termin jälkimmäisen osan ensisijainen merkitys on 'jälki' (bulgariaksi отпечатък espanjaksi *huella*, italiaksi *impronta*, ranskaksi *empreinte*, romaniaksi *amprenta*), joka tarkoittaa jonkinlaista painauma. Näissä sanoissa ei esiinny kehollisuuteen (jalkaan) liittyvää osaa.

Toisaalta esimerkiksi espanjan *huella* (*huella di carbonio*) tulee verbistä *hollar*, jonka yksi merkitys on 'tallata rypäleitä', joten sanan *huella* voitaisiin katsoa sisältävän myös viittauksen kehoallisuuteen, vaikka se ei sisälläkään sanaa, jonka merkitys on 'jalka'.

Myös puolankielisessä termissä esiintyvän sanan *ślad* merkitys on 'jälki', mutta vain käsitteet ekologinen jalanjälki ja vesijalanjälki on ilmaistu puolaksi termin avulla (*ślad ekologiczny* ja *śladu wodnego*), kun taas käsite hiilijalanjälki on ilmaistu selittämällä käsitteen sisältö ('päästö').

Viroksi sekä ekologisen jalanjäljen että vesijalanjäljen käsite on ilmaistu termillä, jonka osa on merkitykseltään 'jalka' (*jalaajäl*), mutta hiilijalanjäljen käsitteen ilmaisemisessa on käytetty termiä *süsinikuheitmed*, joka ei sisällä kehoallisuuteen liittyvää sanaa, vaan termissä on käytetty sisällön selittävää sanaa, jonka merkitys on 'päästö'.

Latvia, liettua, malta ja sloveeni poikkeavat muista kielistä siten, että kaikissa on käytetty yhden tai useamman termin osana sanaa, jonka merkitys on 'vaikutus'. Maltankielisissä teksteissä käytetään sanaa *impatt* 'vaikutus' sekä hiilijalanjäljen että ekologisen jalanjäljen käsitettä ilmaisevan termin osana. Vesijalanjäljen käsite on ilmaistu termillä, joka sisältää merkityksen 'jälki'. Sloveeniksi puolestaan käytetään kolmen jalanjäljen ilmaisemiseen keskenään erityyppisiä tapoja. Hiilijalanjäljestä käytetään termiä *ogljikov odtis* (*odtis* 'jälki'), ekologisesta jalanjäljestä termiä *ekološke sledi* (*sled* 'jälki') ja vesijalanjäljestä toisaalla tekstissä termiä *vpliva na vodo* (*vpliva* 'vaikutus'), toisaalla termin sisältö selitetään suorasanaisesti ('veden kulutus').

Tutkimusaineistossani on siis 32 sellaista termiä, jonka osana on käytetty sanaa, jonka merkitys on 'jalka' ja 22 sellaista termiä, jonka osana on käytetty sanaa, jonka merkitys on 'jälki'. Lisäksi aineistossa on 6 sellaista termiä, jonka osana on käytetty sanaa, jonka merkitys on 'vaikutus' ja 3 sellaista termiä, joka sisältää merkityksen 'päästö'.

5. Jalanjäljet, kehoallisuus ja käsittemetafora

Eri jalanjäljille on annettu vastineet eri kielissä eri tavoin. Tutkimukseni lähtöoletus oli, että kehoallisuus helpottaa metaforisen kuvan ymmärtämistä ja että kehoallisen kuvan sisältävä termi voidaan ymmärtää myös tulokielellä, vaikka tulokielessä ei vastaavaa kuvaa olisikaan. Analyysini lähtökohtana on siis kehoallisuuden esiintyminen tarkastelemissani termeissä, vaikka en otaakaan tutkimuksessani kantaa siihen, mikä termeistä on lähtökielinen vaan analyysini perustuu eri kielisten termien rinnakkaiseen tarkasteluun. Käsittemetafora ELÄMÄ ON MATKA vaikuttaisi olevan taustalla niissä metafori-

sisä kuvissa, joissa kehoisuus (’jalka’) on säilynyt. Taulukossa 2 nämä termit on lueteltu kielittäin.

Taulukko 2. Termit, joiden metaforinen kuva on kehoisuus

Kieli	’Hiilijalanjälki’ (E1)	’Ekologinen jalanjälki’ (E2)	’Vesijalanjälki’ (E3)
englanti	carbon footprint	ecological footprint	water footprint
hollanti	CO2-voetafdruk	ecologische voetafdruk	ecologische voetafdruk
latvia	oglekļa pēda		
liettua	anglies pėdsaka	ekologinis pėdsakas	
portugali	pegada de carbono	pegada ecológica	pegada na água
ruotsi		ekologiska fotavtryck	
saksa	CO2-Fußabdruck	ökologische Fußabdruck	Wasser-Fußabdruck
slovakki	uhlikovej stopy (etym.)	ekologická stopa (etym.)	stopa na vode (etym.)
suomi	hiilijalanjälki	ekologinen jalanjälki	vesijalanjälki
tanska	CO2-fodaftryk	økologiske fodaftryk	fodaftrykket på vandet
tšekki	uhliková stopa (etym.)	ekologická stopa (etym.)	vodní stopa (etym.)
unkari		ökológiai lábnyom	víz lábnyom
viro		ökoloogiline jalajalg	vee jalajalg

Kaikkissa kielissä metaforisen kuvan kehoisuus ei ole näkyvillä, vaikka joissakin termeissä se saattaa olla taustalla. Taulukko 3 esittää ne termit, joihin sisältyy metaforinen kuva ’jälki’.

Taulukko 3. Termit, joiden metaforinen kuva ei ole kehoisuus

Kieli	’Hiilijalanjälki’ (E1)	’Ekologinen jalanjälki’ (E2)	’Vesijalanjälki’ (E3)
bulgaria	въглеродният отпечатък	екологичният отпечатък	отпечатъкът върху водите
espanja	huella de carbono	huella ecológica	huella acuática
italia	impronta ecologica	impronta ecologica	impronta idrica
malta			impronta fuq l-ilma
puola		śląd ekologiczny	ślądu wodnego
ranska	empreinte en carbone	empreinte écologique	empreinte sur l’eau
romania	amprenta de carbon	amprenta ecologică	amprenta asupra apei
ruotsi	koldioxidavtryck		vattenavtryck
sloveeni	ogljikov odtis	ekološke sledi	

Näissä tapauksissa siis kehoollisuutta kuvaavan sanan sisältämä metaforinen kuva 'jalanjälki' on korvautunut toisella kuvalla 'jälki', 'painauma', tai mahdollisesti kehoollisuutta kuvaava sana 'jalka' on jätetty pois (esimerkiksi ruotsin kielen koldioxidavtryck vs. ekologiska fotavtryck). Vaikuttaa siis siltä, että koska taulukossa 3 esitetyt termit sisältävät merkityksen 'jälki', niiden taustalla ei olekaan käsittemetafora ELÄMÄ ON MATKA vaan ennemminkin toinen käsittemetafora VAIKUTUKSET OVAT JÄLKIÄ.

Usein tekniikan ja tieteen termit käännetään käyttämällä käänntöslainoja, eli kääntäjä siirtää termin kirjaimellisena käänntöksenä tulokieleen. Esimerkiksi suomen kielen *hiilijalanjälki*, *ekologinen jalanjälki* ja *vesijalanjälki* ovat hyvin todennäköisesti käänntöslainoja.

Termin tarkan merkityksen välittämiseen pyrkii myös sellainen käänntös, joka selittää metaforan sisällön. Taulukoissa 2 ja 3 esitettyjen termien lisäksi aineistossa esiintyy myös sellaisia termejä, jotka eivät sisällä kumpaakaan merkitystä – 'jalka' tai 'jälki' – vaan joista puuttuu metaforinen kuva kokonaan. Näitä termejä luotaessa ei siis ole käytetty metaforista kuvaa vaan metaforan sisältö on selitetty (latvia, liettua, malta, ruotsi ja sloveeni: 'vaikutus'; viro ja puola: 'päästö'). Taulukossa 4 esitetään tällaiset termit.

Taulukko 4. Termit, jotka eivät sisällä metaforista kuvaa

Kieli	'Hiilijalanjälki' (E1)	'Ekologinen jalanjälki' (E2)	'Vesijalanjälki' (E3)
latvia		ekoloģiskā ietekme	ietekme uz ūdeni
liettua			poveikis vandens
			ištekliaims
malta	impatt tal-karbonju	impatt ekoloģiku	
puola	ilości dwutlenku węgla emitowanego		
sloveeni			vpliva na vodo
viro	süsinikuheitmed		

Nämä termit eivät siis sisällä metaforaa, joten niiden taustalla ei voi myöskään olla käsittemetaforaa.

Käsitteiden hiilijalanjälki, ekologinen jalanjälki ja vesijalanjälki sisältämä metafora viittaa siihen, että kulkiessa askeleista jää jälkiä, painaumia, jotka ovat tässä tapauksessa ympäristöä kuormittavia. Metaforinen kuva sisältää siis merkityksen 'jälki', 'painauma', eikä käsitteeseen viittaava termi näin ollen tarvitse välttämättä kehoollisuutta merkitsevää lisäosaa 'jalka' välittääkseen tarkasti käsitteen merkityksen.

Analyysin perusteella voidaan olettaa, että antropomorfisen mallin mukainen kehollisuus ei ole siirtynyt kaikkiin termeihin eikä niiden taustalla vaikuta myöskään olevan käsittemetafora ELÄMÄ ON MATKA. Termit voidaan jakaa kahteen ryhmään, joista suurempi osa sisältää kehollisuutta ilmentävän osan 'jalanjälki'. Lähes yhtä suuressa osassa on kuva, jonka merkitys on 'jälki' tai 'painauma', jonka taustalla olevaksi käsittemetaforaksi ehdotan analyysin perusteella käsittemetaforaa VAIKUTUKSET OVAT JÄLKIÄ.

6. Jalanjälki metaforana

Metaforana jalanjälki on ollut myös suomen kielessä hankala hahmottaa. Tähän on varmasti syynä se, että jalanjäljen käsitettä vastaavalle termille on käytännön syistä pitänyt etsiä vastine systemaattisesti ja todennäköisesti myös nopeasti. Useissa kielissä esimerkiksi hiilijalanjäljen käsitettä ilmaisemaan käytetään sellaista termiä, jossa viitataan hiileen tai hiilidioksidiin, mutta usein erityisesti arkipuheessa käytetään kahta termiä rinnakkain: esimerkiksi suomessa *hiilijalanjäljen* rinnalla käytetään synonyymisesti termiä *ekologinen jalanjälki*, vaikka hiilijalanjälki ja ekologinen jalanjälki eivät ole synonyymejä keskenään. Se, että pinta-alana ilmoitettava ekologinen jalanjälki jättää jäljen, painauman johonkin, tuntuu kuitenkin melko loogiselta verrattuna siihen, että massana ilmoitettava hiilijalanjäljen jättämää painauma ilmakehässä on hankalampi kuvitella. Vielä oudommalta vaikuttaa termi *vesijalanjälki*, jos *hiilijalanjälki* ja *ekologinen jalanjälki* eivät ole ennestään tuttuja termejä. *Vesijalanjälki* – tuotteiden ja palveluiden tuottamiseen tarvittavat vesivarat – onkin helpompi käsittää analogian perusteella, jota käytetään usein termien luomisessa.

Jalanjälki-metaforan outoudesta huolimatta on todennäköisesti katsottu, että jalanjälki on kehollisena riittävän primaari, jotta se ymmärretään kontekstissaan. Kelan (2007: 143) mukaan kehollisen metaforan voi kääntää sananasaisesti ilman että tekstin ymmärrettävyys kärsii, koska kehollisuus on kaikille ihmisille yhteistä. Primaareiksi käsitetyt metaforat eivät kuitenkaan välttämättä ole universaaleja. Alan Cienki ja Cornelia Müller (2008) tarkastelevat artikkelissaan elekielen metaforisuutta. Cienkin ja Müllerin mukaan eurooppalaisperäisissä kielissä esimerkiksi tulevaisuudesta puhuttaessa osoitetaan eteenpäin (horisontaaliorientaatio), mutta Perun ja Chilen Andeilla elävien aimarojen kielessä aimarassa tulevaisuudesta puhuttaessa ei viitatakaan eteenpäin vaan taaksepäin (mts. 17). Jos leikittelemme ajatuksella, että sana *hiilijalanjälki* pitäisi kääntää aimaran kaltaiselle kielelle, jossa tulevaisuus ei olekaan eteenpäin menemistä, miten kävisi ELÄMÄ ON MATKA -käsittemetaforan ympärille kerääntyneiden metaforien? Osaa 'jalanjälki' ei ehkä

voisi käyttää ainakaan samalla tavalla kuin eurooppalaisissa kulttuureissa, joissa toimintamme – esimerkiksi ympäristön saastuttaminen – vaikuttaa tulevaisuuteen eli eteenpäin, samaan suuntaan kuin myös jalanjälki näyttää. Tämä on tietenkin spekulointia, mutta osoittaa hyvin sen, millaisiin vaikeuksiin kulttuurisidonnaisten metaforien kääntäjä saattaa joutua. Kääntäjä joutuu pohtimaan sitä, miten tulokielisessä kulttuurissa ajatellaan elämästä ja ympäristöstä, ja sitä, onko esimerkiksi käsittemetafora ELÄMÄ ON MATKA ylipäätään relevantti tulokielisessä kulttuurissa tai voiko kehoollisuutta käyttää metaforan luomisen apuna.

7. Lopuksi

Tutkimustuloksia tarkasteltaessa on otettava huomioon, että analyysin kohteena on vain kolme tekstiä. Laajempi tekstikorpus antaisi todennäköisesti lisää kiinnostavia tuloksia. Tästä vihjaa esimerkiksi se, että puolaksi ja unkariksi hiilijalanjäljen käsite on tarkastelemassani tekstissä (E1) ilmaistu selittämällä asiasisältö, vaikka molemmissa kielissä on käytössä hiilijalanjäljen käsitettä ilmaiseva termi: puolaksi termi on *ślad węglowy* (*ślad* 'jälki') ja unkariksi *szénlábnym* (*lábnym* 'jalanjälki'). Huomionarvoista on myös se, että tekstin (E1) vironkielisessä versiossa hiilijalanjäljen käsite on ilmaistu termillä *süsinikuheitmed*, mutta toisessa tekstissä (E2) termiä *süsinikujalajalg* 'hiilijalanjälki' on käytetty käsitteen ekologinen jalanjälki ilmaisemiseen. Tämä osoittaa, että termien käyttö on horjuvaa.

Käännettäessä tekniikan ja tieteen termejä metaforisten ilmausten vastineina käytetään usein käännöslainoja, eli kääntäjä siirtää metaforan kirjaimellisena käännöksenä tulokieleen. Esimerkiksi niiden kielten termit, joiden osana on sana jalanjälki, on todennäköisesti käännetty suoraan englannista (*footprint*). Uudet metaforat voidaan myös jättää englanninkieliseksi. Aineistossani ei ole yhtään esimerkkiä tällaisesta tapauksesta, mutta esimerkiksi WWF:n italiankielisillä sivuilla termiä *carbon footprint* käytetään kahdella tavalla: toisaalla sille on annettu italiankielinen vastine *l'impronta carbonica* ja toisaalla se on jätetty englanninkieliseksi (WWF).

Tutkimusaineistoni antaa osviittaa siitä, mitä metaforalle voi tapahtua käännösprosessin aikana. Ensinnäkin termien *hiilijalanjälki* ja *ekologinen jalanjälki* vastineet näyttävät olevan useimmissa tarkastelluissa kielissä vakiintuneita termejä. Termin *vesijalanjälki* vastine ei välttämättä ole useimmissa kielissä vielä kovin vakiintunut, joten voidaan olettaa, että kääntäjä ei ole halunnut kiirehtiä luomaan uutta termiä vaan on sen sijaan selittänyt termin sisällön. Muutamassa tapauksessa taas kääntäjä on saattanut käyttää apunaan analogiaa. Varsinaisen analyysin jälkeen tein vertailun vuoksi haun sanapa-

rilla *digitaalinen jalanjälki*. Haun tulokset osoittivat, että useimmissa tarkastelemissani kielissä termin toinen osa (*jalanjälki*) oli sama kuin muissa jalanjäljissä, mutta muutamassa tapauksessa kehollisuutta osoittava sananosa (jal-ka) oli pudonnut pois (viro: *jälg*) tai muuttunut muuten jälkeä merkitseväksi sanaksi (portugali: *rasto*). Lisätutkimuksen kannalta oleellinen kysymys onkin, kuluuko metaforan kehollisuus pois, kun sitä lainataan analogian perusteella uusiin termeihin.

Toinen tutkimusaineistoni herättämä mutta edelleen avoimeksi jäänyt kysymys on, muuttuuko metaforan taustalla oleva käsittemetafora käännösprosessissa. Jos antropomorfisen mallin mukainen kehollisuus ei ole siirtynyt kaikkiin tarkasteltuihin termeihin eikä taustalla siis olekaan käsittemetafora ELÄMÄ ON MATKA, voimme rakentaa yhdessä käsittemetaforan VAIKUTUKSET OVAT JÄLKIÄ kanssa uuden, kompleksisen käsittemetaforan ELÄMÄ ON PAINAUMAN, JÄLJEN JÄTTÄMISTÄ. Näin ollen voitaneen katsoa, että tutkimusaineistossani esiintyvien termien kääntäminen on tuottanut uuden käsittemetaforan.

LÄHTEET

Tutkimusaineisto

E1 = 2050: Tulevaisuus alkaa tänään – EU:n tulevaa yhdenmuettyä ilmastonsuojelupolitiikkaa koskevia suosituksia Euroopan parlamentin päätöslauselma 4. helmikuuta 2009 aiheesta 2050: Tulevaisuus alkaa tänään – EU:n tulevaa yhdenmuettyä ilmastonsuojelupolitiikkaa koskevia suosituksia (2008/2105(INI)).

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=CELEX:52009IP0042>

E2 = Komission tiedonanto Euroopan parlamentille, neuvostolle, Euroopan talous- ja sosiaalikomitealle ja alueiden komitealle – Vaihtoehtoja biologista monimuotoisuutta koskevaksi EU:n visioksi ja tavoitteeksi vuoden 2010 jälkeen.

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=CELEX:2010DC0004>

E3 = Resurssitehokas Eurooppa Euroopan parlamentin päätöslauselma 24. toukokuuta 2012 resurssitehokkaasta Euroopasta (2011/2068(INI)).

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=CELEX%3A52012IP0223&qid=1398836310417> (30.4.2014)

Lähdekirjallisuus

- Bassnett, Susan 1995: Teoksesta toiseen. Toim. Riitta Oittinen. [Alkuper.: Translation Studies. Routledge, 1991. Suomenkielinen käännös Kristiina Helander ym.] Vastapaino, Tampere.
- Cienki, Alan – Cornelia Müller 2008: Metaphor, gesture, and thought. In: Gibbs Jr., Raymond W. (ed.), The Cambridge handbook of metaphor and thought. Cambridge University Press, Cambridge. 483–501. http://www.kuwi.europa-uni.de/de/lehrstuhl/sw/sw0/_texte/introgesture_analysis/Cienki_M_llerMetaphor_Gesture.pdf
- Grady, Joseph E. 1997: Foundations of Meaning: Primary Metaphors and Primary Scenes. Unpublished Ph.D Dissertation. University of California, Berkeley.
- Grady, Joseph E. 2007: Metaphor. In: Greeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds), The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. Oxford University Press, Oxford. 188–213.
- Grady, Joseph – Taub, Sarah – Morgan, Pamela 1996: Primitive and compound metaphors. In: Goldberg, Adele E. (ed.), Conceptual structure, discourse and language. CSLI Publications, Stanford, CA. 177–187.
- Kela, Maria 2007: Jumalan kasvot suomeksi. Metaforisaatio ja erään uskonnollisen ilmauksen synty. Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/13470/9789513930691.pdf?sequence=1>
- Kielitoimiston sanakirja 2012: Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 166. Kotimaisten kielten keskus – Kielikone, Helsinki.
- Klaudy Kinga 1999: Bevezetés a fordítás elméletébe. Scholastica, Budapest.
- Kövecses, Zoltán 2005: Metaphor in culture. Universality and Variation. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1980: Metaphors we live by. University of Chicago Press, Chicago.
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1999: Philosophy in the flesh: the embodied mind and its challenge to Western thought. Basic Books, New York.
- Newmark, Peter 1981: Approaches to translation. Pergamon Press, Oxford.
- Onikki-Rantajääskö, Tiina 2008: Kielikuvia kaikkialla. In: Onikki-Rantajääskö, Tiina – Siirainen, Mari (toim.), Kieltä kohti. Otava, Helsinki. 49–65.
- Schäffner, Christina 2004: Metaphor and translation: some implications of a cognitive approach. Journal of Pragmatics 36: 1253–1269.
- WWF. http://www.wwf.it/il_pianeta/sostenibilita/il_wwf_per_una_cultura_della_sostenibilita/perche_e_importante2/gli_indicatori_di_sostenibilita/impronta_carbonio/

Tracking footprints

A well-known proverb "A picture is worth a thousand words" is applicable for describing the relationship between an image and a text – whether written or spoken. The use of different figures of speech is especially typical of fiction, but metaphors are used in other genres as well. In fact, metaphors are a crucial part of our everyday language use. It is necessary for a language user to realize that the same "image" (for example, the same metaphor) does not always transmit the same information in every culture. When translators translate different figures of speech, they have to take into account the conventions of the genre and the typological characteristics of the text, and also the language- and culture-specific matters that either help or complicate the translation of the metaphor. In this paper, I will discuss the possibility of metaphor translation from two points of view. First, I will examine to what extent it is possible to talk about the universal nature of conceptual metaphor and in which way the conceptual metaphor that can be found behind a certain metaphor influences the translation process. I will concentrate on the expressions carbon footprint, ecological footprint and water footprint and their relationship with the conceptual metaphor LIFE IS A JOURNEY. Secondly, I will use the antropomorphic model as a tool to explain how the embodiment that the metaphor is based on – in this case, foot –makes it easier to understand a metaphor that is new or unknown in the target culture. From this perspective, for example, a carbon footprint should be easy to translate and understand, independent of whether the concept already exists in the target language or not.

ELIISA PITKÄSALO